

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора

Грищук Оксани Вікторівни

на дисертаційну роботу Н. І. Бордун-Комар на тему:

«Захист прав людини в Україні

в контексті основних типів праворозуміння»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук по спеціальності 12.00.12 – філософія права

Актуальність теми дослідження Н. І. Бордун-Комар не викликає сумнівів і зумовлена тим, що захист прав людини – це захист основ самого її буття, а, отже, і суспільного буття, оскільки людина є його першопочатком. Загальновизнано, що основним для концепції прав людини є поняття невід'ємної вродженої людської гідності. Людська гідність витікає із самої суті людськості, вона притаманна як немовляті, яка ще не встигла нічого вчинити, так і запеклому злочинцеві. Права і свободи людини - це своєрідний щит, який прикриває нас, нашу людську гідність від зазіхань з боку держави. Права людини не в змозі надати гарантії, що нас будуть любити і плекати, не гарантують ні щастя в житті, ні справедливості або хоча б найменшого достатку. Вони лише захищають від принижень і зазіхань на людську гідність від державної влади, що в демократії означає волю більшості.

Сам факт визнання прав і свобод людини не мав би суттєвого значення, коли б не існували процедури, завдяки яким кожна людина може захищатися від порушень її прав. Влада завжди схильна порушувати права, бо так їй легше правити і легшим здається досягнення ідеалів. Ця схильність влади не пов'язана з якимось конкретним ладом і саме тому дуже важливим є створення процедур, які б запобігали таким діям, зупиняли спроби держави знехтувати своїми обов'язками.

З іншого боку, суспільство та держава мають усвідомлювати, що захист прав людини є основною складовою національної безпеки загалом, а тому повинні прагнути проводити гуманістичну правозахисну політику, формувати дієву модель правового захисту людини. У зв'язку із надзвичайною значимістю прав людини для самої людини, суспільства та людства загалом, проблема захисту прав людини стала спільною проблемою всього людства.

Погодимося, що правозахисна політика сучасної України за роки її незалежності залишалася великою мірою декларативною. Українська система правового захисту, будучи ґрунтованою на легістських засадах, маючи переважно державо(групо)центричний, а не гуманістичний характер, не змогла стати ефективним інструментом захисту прав людини. Порушення прав людини стало масовим, і ні влада, ні громадянське суспільство не виявили достатньої готовності для подолання цієї тривожної ситуації. Реальне застосування в правозахисній діяльності міжнародних стандартів прав людини не стало типовою практикою правозахисних органів.

Актуальність дослідження зазначеної проблеми зумовлена необхідністю правового реформування в сучасній Україні, яке має бути не частковим, а глибинним та масштабним. Ідеться про остаточну відмову від легістських установок правового захисту, принципу державо(групо)центризму, переосмислення ролі та значущості принципів права, формування системи правового захисту на засадах гуманістичної природно-правової традиції, що властива українській правовій культурі. Без ефективного механізму захисту прав людини Україна не зможе відбутися як демократична правова держава.

У сучасній українській правознавчій науці розробляються такі аспекти проблеми захисту прав людини як: поняття прав людини, сутність їх, невід'ємні характеристики, класифікація тощо; верховенства права як основи функціонування правової системи; сутність стандартів прав людини, їх витоки, значимість для правового розвитку, особливості трактування та застосування їх

ЄСПЛ та в Україні; реформуванням в Україні правоохоронних органів, судової системи; засоби захисту прав людини, правозахисна функція держави, механізм захисту права, засади правозахисної діяльності держави тощо.

В цьому сенсі актуальними є напрацювання: В.Авер'янова, М.Антонович, О.Андрійчук, О.Бандури, Ю.Білас, В.Бачиніна, В.Братасюка, Є.Білозьорова, О.Бринцева, С.Головатого, О.Гвоздіка, Є.Гіди, В.Городовенка, Д.Гудими, О.Грищук, Ю.Євтошук, С.Добрянського, О.Венецької, В.Вишковської, В.Вовк, К.Волинка, В.Кампо, А.Козловського, М.Козюбри, А.Колодія, М.Костицького, В.Кравця, С.Максимова, М.Мельник, А.Олійника, О.Львова, О.Огородник, В.Селіванова, О.Скакун, В.Суценка, О.Павлишина, Т.Пашука, Н.Пильгун, С.Погребняка, В.Погорілка, П.Рабіновича, А.Романової, В.Темченка, І.Тімуш, О.Тихомирова, Ю.Тодики, Т.Фулей, А.Хворостянкіної, С.Хилюк, С.Шевчука, Ю.Шемшученка, В.Чернетченка та ін.

Але цілісного дослідження проблеми захисту прав людини в контексті основних типів право розуміння українські філософи права поки що не зробили. Тому звернення дисертанта з його науковим керівником до цієї проблеми доречно і є їх посильним внеском у подолання певної прогалини у філософсько-правовій науці. Думається також, що цей доробок стане належним науковим підґрунтям для наступного поглиблення та осмислення зазначеної філософсько-правової проблеми.

Обґрунтованість і достовірність ідей, положень, висновків, отриманих дисертантом в ході дослідження, на наш погляд, достатньо висока, що забезпечено:

- структурою дисертаційної роботи, яка дозволяє дослідити тему всебічно, на належному науково-теоретичному рівні;
- відповідною методологією дослідження, яка включає понад п'ять сотень наукових позицій, серед яких новітні монографічні напрацювання по обраній

темі, наукові статті, твори філософської та правової класики, нормативно-правові акти національні та міжнародні тощо;

- концептуальною основою роботи – вона добре сформована, дає можливість всебічно і глибоко висвітлити проблему. Дослідження Н.І. Бордун-Комар носить міждисциплінарний характер, виконане на перетині теорії та філософії права, конституційного права, тому деякі аспекти дослідження вимагають, можливо, додаткового пояснення на захисті роботи, але це характерно для робіт такого виду;

- достатньою джерельною базою, що нараховує понад 500 позицій тощо. Дисертаційна робота засвідчує вільне володіння автором матеріалом по темі дослідження, кваліфіковане використання джерел. Автор звертається до авторитетних позицій, ідей та положень відомих науковців, науково коректно їх інтерпретує, подає власні обґрунтовані позиції по різних аспектах проблеми.

Зазначену важливу наукову проблему, що досліджується Н.І. Бордун-Комар, розв'язують наступні нові, додатково обґрунтовані та удосконалені результати. Дана робота за характером і змістом розглянутих питань є першим в українській філософсько-правовій науці комплексним дисертаційним дослідженням методологічних підвалин удосконалення системи захисту прав людини в сучасній Україні з позицій легістського (законницького) та юридичного (природно-правового) типів праворозуміння.

На підставі проведеного аналізу досліджуваної проблеми сформульовано низку ідей, положень, узагальнень, висновків, що мають наукову цінність і виносяться на захист. Зокрема встановлено, що неефективність захисту прав людини в сучасній Україні спричинена в значній мірі домінуванням законницького розуміння права, його стереотипів та кодів, ототожнення права із законом, що зумовило істотну розбалансованість законодавства, яке «адаптовувалося» до європейських стандартів, та правозахисної діяльності, орієнтованої на «букву закону». Оскільки система захисту прав людини

законодавством не вичерпується, приводити у відповідність зі стандартами права, його цінностями та смислами необхідно всі її складові, а не лише законодавство, що органічно впливає з легістського підходу; правовий захист є органічною цілісною системою, де всі елементи тісно взаємопов'язані, взаємозалежні і мають бути правовими за суттю, а не лише по формі; принцип верховенства права як концентроване втілення та вираження правових стандартів є найбільш ефективним методом захисту прав людини.

Оскільки з позицій легізму поняття правозахисні засоби та законні засоби захисту ототожнено, запропоновано ці поняття розмежовувати. Правозахисні засоби – це засоби, увідповіднені правовим смислам, цінностям та принципам, спрямовані на відновлення порушеного права; аналогічно запропоновано розмежувати засоби захисту прав людини на: державно-правові засоби захисту прав людини та правозахисні засоби громадянського суспільства та його структур; в контексті легістського підходу механізм захисту права є таким лише за формою, запропоновано правовий механізм захисту прав людини відрізнити від псевдоправового, який лише формально нагадує правове явище. Механізм захисту прав людини в широкому розумінні є правовими за суттю, а не лише за формою, діяльністю суб'єктів захисту, засобами та соціальними умовами, що визначають правозахисну процедуру.

З'ясовано, що неефективність української правозахисної політики значною мірою зумовлена державо(групо)центризмом влади, як базовим принципом легізму, відсутністю реального народовладдя, що зумовило масове порушення прав людини.

Обґрунтовано, що реформування механізму захисту прав людини не може зводитись до структурних, зовнішньо-формальних змін, необхідне здійснення докорінної зміни світоглядно-ментальних настанов для суб'єктів правового захисту, зміна репресивної настанови на гуманістичну, правозахисну, що зумовить наповнення цього механізму правовим змістом; без ствердження

народовладдя, формування зрілого громадянського суспільства зміни в судовій системі будуть частковими, позірними, незалежне правосуддя не відбудеться. Найважливішим при реформуванні суддівського корпусу є виявлення морально зрілих, у світоглядному плані гуманістично та патріотично налаштованих фахівців-правників, а не просто структурна реорганізація судової системи і зміна обличчя.

У роботі удосконалено трактування української моделі омбудсмана, яка не може вважатися сильною, оскільки його діяльність в Україні носить рекомендаційний характер, тобто, не є імперативною, тому ефективність його діяльності невисока, оскільки рекомендації певним державним органом до уваги можуть бути не взяті.

Дістали подальший розвиток положення про істотну значимість природно-правових та духовно-культурних основ правозахисної діяльності; твердження, що для подолання масового порушення прав людини в сучасній Україні мають бути інтенсифіковані процеси становлення людини-особистості, яка здатна стати повноцінним суб'єктом права. Цьому мають сприяти продумана державна політика та практичні зусилля громадянського суспільства, поширення в суспільстві гуманістичногосвітогляду, провідною ідеєю якого стала б ідея державної влади як найманого працівника народу тощо.

Поряд із низкою успішних напрацювань автора, в дисертації міститься низка дискусійних положень, які вимагають додаткових пояснень. Зокрема:

1) Традиційно у філософії права, ми пов'язуємо питання прав людини з конституційними цінностями і принципами та їх закріпленням у Конституції України. Як відомо, Конституція, при аксіологічному підході до неї, не створюється, а виникає внаслідок нерозривності її з духом і цінностями народу і проголошується державою. Чим більше на практиці усвідомлюється ця істина, тим міцніший з точки зору правосвідомості конституційний лад, тим більш

непорушна Конституція та її настанови. Саме конституційні цінності визначають зміст конституційних принципів і норм, тлумачення яких покладено на Конституційний Суд України. Вони взаємопов'язані з установками та доктринальними орієнтирами при інтерпретації конституційного тексту в конкретній історичній обстановці.

В контексті даного дослідження було б доцільне звернутися до рішень Конституційного Суду України з метою аналізу зазначених феноменів у його практиці. Серед таких рішень хочу відмітити Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012, в якому зазначено, що «Конституційні права і свободи є фундаментальною основою існування та розвитку Українського народу, а тому держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми для їх реалізації. Відсутність таких механізмів нівелює сутність конституційних прав і свобод, оскільки призводить до того, що вони стають декларативними, а це є неприпустимим у правовій державі».

Цікавим є Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України від 13 червня 2019 року № 4-р/2019, у якому вказано, що «Конституційний Суд України виходить із того, що Україна як правова держава має своїм пріоритетом гарантування прав і свобод людини і громадянина. З цією метою держава зобов'язана запроваджувати юридичне регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, необхідне для забезпечення реалізації прав і свобод кожної особи та їх ефективного поновлення. При цьому окремі конституційні цінності, зокрема недоторканність людини як гарантія від посягань з боку інших осіб на

права і свободи, насамперед основоположне право на свободу, потребують посиленних гарантій їх захисту» та інші рішення з цієї тематики.

Крім того, у своїх рішеннях Конституційний Суд України дає власне розуміння прав людини, їх змісту, меж прав людини, їх обмеження та скасування (наприклад, Рішення Конституційного суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005) та ін. Видається, що використання у роботі цих та інших рішень Конституційного Суду України значно б збагатило її.

2) Авторка акцентує на застосуванні у правовому захисті принципу верховенства права як методу (с.с.158-174). Думається, що варто було б дещо конкретніше потрактувати самеметодичний потенціал верховенства права, розуміння його в якості методу. Відомо, що українські правники неоднозначно трактують верховенство права. Його переважно трактують як принцип. Чи може принцип бути методом, бо ж ми звикли, що метод – це операційна мислиннева діяльність. Окремі правники ототожнюють його із верховенством закону. Якщо це так, то як розуміти тоді верховенство права як метод у правозахисній діяльності – як відповідність її «букві закону»? А якщо ототожнити верховенство права із правами людини, тоді права людини мають трактуватися як метод їх захисту? Одним словом, здогадки можуть бути різними і бажано було б у роботі, щоб їх уникнути, чіткіше прописати методологічний потенціал верховенства права. В роботі добре розписано змістовні характеристики верховенства права, а от показати його не просто як принцип, а як метод правового захисту можна було б чіткіше.

3) В тексті роботи можна простежити використання таких концептів як типи праворозуміння, правова парадигма, правова доктрина, основні правові підходи. Авторка їх вживає, здійснюючи порівняльний аналіз правового захисту як державоцентричної діяльності з позицій законницького підходу і як гуманістичної діяльності з позицій сучасного природно-правового підходу. Ці концепти споріднені, філософи права знають як їх розуміти. Проте роботу

можуть читати представники інших галузей правничої науки, які в тонкощах даної термінології можуть не завжди розібратися. Авторка розкриває їх співвідношення, дає їх аналіз в різних місцях роботи, напр., в підр. 1.1; 1.2, 1.3 (с.с.24-50; 50-68; 72-90), але такий спосіб викладення їх змісту дещо розпорошує розуміння цих концептів. Мабуть, краще це треба було зробити у підр. 1.1, дати компактний їх аналіз для кращого розуміння.

4) Розкриваючи питання діяльнісного аспекту механізму захисту прав людини, авторка дослідила діяльність суб'єктів правозахисної діяльності, зокрема суд, прокуратуру, адвокатуру, омбудсмана, поліцію, СБУ, законодавця як суб'єкта законотворчості, проте з її поля зору випали органи виконавчої влади, інститут Президентства України, які, застосовуючи принципи «доброго урядування» покликані сприяти ствердженню, реалізації, як найповнішому захисту прав та свобод людини (с.с. 134 -158). Президент України як гарант Конституції є одночасно гарантом прав та свобод громадян. У нас ще працює стереотип, що захистом прав людини займається найперше судова влада, але треба цей стереотип долати – вся державна влада є захисником прав людини, функція правового захисту є найважливішою функцією державної влади. Сама ж авторка про це пише в роботі, але от згаданий вище момент якось випав з її поля зору.

5) В підр. 3.3 авторка цитує Джона Нортон Мура, який зазначає, що суть верховенства права означає наступне: уряд є *підконтрольним народові* та існує для нього; це поділ влади та принципи взаємозв'язку між її гілками; представницька демократія, процедурні й істотні обмеження щодо урядових дій, спрямованих проти окремих осіб (захист особистої свободи та особистої гідності); *обмежений уряд* і федералізм; незалежний і неупереджений розгляд судом як центральним механізмом втілення конституційних законів у життя. Нескладно помітити, що цей автор найперше. акцентує на контролі народу за владою, на обмеження урядової діяльності як прояві демократії та верховенства

права. Думається, що загострити цей аспект, більше уваги зосередити на ньому авторці було б не зайво, бо ніякого ефективного захисту прав людини в державі, де народ є декорацією в політичній сфері, а не реальним суб'єктом її, бути не може. У авторки звучить ідея про реальне народовладдя як передумову правовладдя, але варто було б її краще розгорнути. Нинішня Україна в цьому плані є просто взірцевим прикладом.

Попри викладені зауваження і побажання, оцінюючи зміст дисертації, можна дійти висновку, що авторка роботи досягнула поставленої наукової мети й упоралася із завданнями дослідження.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. В цілому є всі підстави зробити висновок, що дисертація Н.І. Бордун-Комар є цілісним та оригінальним дослідженням. Результати проведеного дослідження мають наукову цінність, висловлені зауваження не перешкоджають позитивному ставленню до виконаної Н.І. Бордун-Комар дослідницької роботи, а здійснений дисертанткою творчий пошук заслуговує на повагу і підтримку.

Рецензована дисертація вирішує конкретне науково-прикладне завдання, містить раніше не захищені положення, які є особистими здобутками автора, мають наукову цінність і позитивне значення для подальшого розвитку теорії права. Результати дослідження можуть бути використані у законотворчій сфері, а також у науково-дослідній роботі та навчальному процесі. Дисертаційні матеріали належним чином оприлюднені в наукових публікаціях і виступах на конференціях.

Зміст дисертації у встановленому ДАК України обсязі відображений в авторефераті.

Вищесказане дозволяє визнати дисертацію «Захист прав людини в Україні в контексті основних типів праворозуміння» завершеним самостійним дослідженням, що відповідає вимогам ДАК України до дисертацій, поданих на

здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, а також «Порядку присудження наукових ступенів» (постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567).

Автор дисертації – Бордун-Комар Наталія Ігорівна на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії
та історії держави і права
Хмельницького університету
управління та права
імені Леоніда Юзькова

О.В.Грищук

30.08.2021

Підпис *О.В.Грищук*
ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар університету

С.Возінська

